

FARAGÓ FERENC

A HUMOR, MINT KAPCSOLAT A TRANSZCENDENCIÁVAL

*„A humor az utolsó maszk. A humor a tragédiánál mélyebb. Ahogy a bolond mélyebb, mint a bölcs.”
(Hamvas Béla Karnevál)*

Az emberi gondolkodás talán kisé méltatlanul bánik a humorral, azzal a képességünkkel, hogy tudunk önfeledten nevetni másokon és nem utolsó sorban magunkon. Kétségkívül, ez a kizárólagos emberi sajátosság, nem nagyon érintette meg nagy gondolkodóinkat. Mi az oka ennek? Talán az a külső elvárás, hogy a bölcsnek komolynak, méltóságteljesnek illik lennie és ilyen elvárás mellett semmi helye a humornak. A szabályt erősítő kivétel természetesen azért akad. Kezdjük mindjárt a görögöknél, a nagy bölcsök közül talán csak Szókratész merete humorba ágyazni komoly gondolatait. Írni nem írt, de lejegyezték róla vidám, természetesen derűjét, közvetlenségét, időnként – akinek kijárt – maró gunyorosságát is. A gúny a nagyoknak és a komolyaknak szólt, az akkori farizeusoknak, pontosabban a görög demokrácia kegyeltjeinek. Napjaink fogyasztói, pontosabban bekebelezői világában mennyire aktuális lenne, amit fennmaradt róla: „Amikor az athéni piacon az áruk roppant tömegét szemlélte Szókratész, gyakran ezt mondta magában: „Mennyi mindenre nincs szükségem.” (Diogenész).

A görögöknél tartva szavunk etimológiáját is megtaláljuk, nevezetesen Hippokratésznál. Az ókori orvos felfogása szerint a humor a szervezet nedveit jelenti, amelyektől az ember testi és lelki jólléte függ. Zseniális megérzés, ma már tudományosan is megtapasztalhatjuk, ha van humorunk: jól érezzük magunkat.

Az Ószövetségben, ha nem is túlzott mértékben, de jelen van a humor, a nevetés. Mi több kiderül, az Úr neveti ki az acsarkodó gonoszt. „Fondorkodik a gonosz az igaz ellen, és fogait csikorgatja rá: Az Úr neveti őt, mert látja, hogy eljő az ő napja.” (Zsolt 37. 13.) Mászor meg az Úr neveteteti meg Ábrahámot meg Sárát, mert idős koruk ellenére gyermekük születik. „Ekkor arczára borúla Ábrahám, és nevette és gondolá az ő szívében: vajjon száz esztendő embernek lesz-é gyermeke? Avagy Sára kilenczven esztendő lévén, szülhet-é?” (1Móz 17. 17.), és „Ábrahám pedig száz esztendő vala, mikor születék néki az ő fia Izsák. És monda Sára: Nevetést szerzett az Isten, énnékem; a ki csak hallja, nevet rajtam.” (1Móz 21. 6.). Megtudhatjuk még, hogy mindennek megvan a maga ideje – még jókedvnek, nevetésnek is: „Ideje van a sírásnak és ideje a nevetésnek” (Préd 3. 4.). Ha továbblapozunk a Prédikátor könyvében, elég rossz véleménnyel szembesülhetünk a humort, a nevetést illetően. „A nevetésről azt mondom: bolondság! A vígasságról pedig: mit használ az?” (Préd 2. 3.); „Jobb a szomorúság a nevetésnél; mert az orcának szomorúsága által jobbá lesz a szív.” (Préd 7. 3.); „Mert olyan a bolondnak nevetése, mint a tövisnek ropogása a fazék alatt; ez is hiábavalóság!” (Préd 7. 6.)

Az Evangéliumi humor a legfinomabb humor: az örömhír. Ami nem szilaj jókedv, mámoros gondtalanság, harsány nevetés, hanem az a derű, ami megadja annak az alaphangját, ahogyan a világot kell szemlélnünk. „Boldogok, akik tudnak saját magukon mosolyogni.” Fogalmaz át egy pszichológus, és teszi hozzá találóan: „...mert sohasem fogják abbahagyni.” Ez, meg az önszemléletünk derűje, ami átsegíthet sok-sok hétköznapi nehézségen. Gromon András az evangéliumi humor kapcsán Jézus iróniájáról beszél, amely keserű, de szellemes, finom gúny. Célpontja a nép, a gazdagok, az ellenfelei, a tanítványai és önmaga. Jézusnak remek humorérzéke volt, némi képzavarral azt is mondhatnánk, hogy *szellemes* ember volt. Jókat derült a világ alakoskodásán, a farizeusok okoskodásán, a tanítványok értetlenkedésein és ugyanakkor mindezek mélyen bántották is. Lukács boldogság mondásai közül a harmadik a transzcendenciába helyezi a humort, a nevetést: „Boldogok vagytok, akik most sírtok, mert nevetni fogtok.” (Lk 6. 21.)

Az iszlámról kialakult kép komor, szigorú, amely a humor és a szellemesség megjelenésére kevés teret enged. De maguk a muszlimok egyébként előszeretettel - és valószínűleg jogosan - mutatnak rá, hogy Mohamed az egyetlen olyan próféta, akiről olyan beszámoló maradt ránk, hogy kifejezetten kedvelte, sőt maga is művelte a viccelődést és a szellemességet. Számos Mohamed tetteiről vagy mondásairól szóló beszámoló ábrázolja a prófétát tréfálkozás közben.

A humor a végső igazság megnyilvánulása, ha már a remény is elfogy: marad a humor. A humor felemeli a kicsit, kigúnyolja a hatalmast. Mert a hatalmas mindig bizonytalan és szájalmas, s ezt a humor neveltségessé teszi.

Az irodalom talaja kiválóan alkalmas arra, hogy a humor a transzcendenciájából a felszínre kerülhessen. A vígjáték egyidős a tragédiával és azonos a létjogosultsága az irodalomban, mi több ugyanarra a kérdésre keresi a választ. Csupán az egyik *így*, a másik *úgy*. A világirodalomban a humor

mélysége – avagy magassága – Cervantes művében a Don Quijote-ében mutatkozik meg leginkább. A transzcendens vonatkozási rendszerben Don Quijote reménye igazolódik, s nem Sancho Panza realizmusa, földhözragadtsága; s a főhős bolondozásai, csínytevései, nevetségessége szakrális méltóságot nyernek. A bolond bölcsőbb az okosnál, a humor az igazság előíze, mert vannak olyan állapotok, amikor a komolyság bizony a legkomolytalanabb. (Sokak számára egy fegyveres díszszemle vigyázz-menete a világ legkomikusabb története.)

A magyar irodalom is sokat tud a humorról és szinte mindenki, aki említésre méltó, él is a derű magasabb dimenzióival. Arany János a humor transzcendens meghatározottság mellett a dialektikáját is észre veszi. A komédia és a tragédia egy ugyanazon dolognak más és más aspektusai. A komikum is, a tragikum is az ember határait tárja föl, végtelenséget feltételez, de mindkettő az emberi végeesség megnyilatkozásai. A „Széptani jegyzetek”-ben a költő a neveltség álarcába rejtett sírásról beszél, mert a humor a fájdalomból ered – és oda is tér vissza. „A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, kétségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.”

A humor az úgynevezett valóságból karikatúrát csinál, és meggyőz arról, hogy ez az igazi valóság. A *humor-érvék-szerv* veszi észre, fedezi fel azt a valóság-karikatúrát, amely nem harsány, nem hivalkodó, hanem finom, egyben belső is: ezo-terikus. Ha a humor harsánnyá, hivalkodóvá válik, akkor kifordul önmagából, s az már nem humor. Jószerivel bántó durvaság, trágárság, feltűnési viszketegség. Az átvilágítás helyett elsötétít, bemocskol és bemocskolódik. Még a legjobb esetben is talán egy kis *csiklandozás*, de semmiképpen nem *szellemesség*. Ekkor már a humorista nem moralista.

A humor kizárólag emberi sajátosság – no, meg jelen hipotézisünk szerint isteni is. A tárgyak önmagukban nem humorosak, csak ha vannak emberi vonatkozásaik. Az állatvilágban is ismeretlen fogalom a humor, ám ha emberi tartalommal töltjük meg, jót nevetethünk, például La Fontaine a holló meg a róka történetén. De csak, ha felismerjük: jé, ezek mi magunk vagyunk! Valahogy így:

Holló úr ült a fatetőn
Csőrébe sajt volt, jókora,
S kit a jóillat csalt oda,
A róka szólt hízelkedőn:
"Á, jónapot, te drága holló!
Mi szép vagy! nincsen is hozzád hasonló!
Nem tódítok, de hogyha hangod
Olyan, mint rajtad ez a toll, ó
Akkor a madarak között első a rangod."
A holló erre rendkívül örül,
Torkán egy hangot köszörül,
Kitátja csőrét, földre hull a sajtja
A róka felveszi és egyre hajtja.
"A hizelgő, akármilyen fajta,
Azokból él, akiknek hízeleg:
Felér a sajttal ez a lecke - vedd."
A holló ámul, pironkodva, végre
Megesküszik, hogy nem megy soha jégre.

(Kosztolányi Dezső fordítása)

A humor társas műfaj. Azt állítja Henry Bergson a Nevetés című művében, hogy „...a nevetésnek visszhangra van szüksége, állandóan visszaverődve folytatódni akar. Nevetésünk mindig egy csoport nevetése, a nevetésben mindig ott bujkál valami egyezség, szinte azt mondhatnám: cinkosság más, valóságos vagy képzeletbeli nevetőkkel.” Egymagunkban nincs nevetés, csak esetleg akkor - s ezt már Sigmund Freud teszi hozzá – ha az ember a képzetében valamilyen közösséget teremt, mert akkor a tudatalattiból előjön a nevetés. Egyébként Freud szerint a humor mélyen összefügg a tudattalannal, a humor mechanizmusa szerinte sokban hasonlít az álmok mechanizmusához. Nevetésünk a tudatalatti feszültségeit szabadítja föl. Analóg erre Örkény István gondolata: „Nevetünk, amikor fölfelé megyünk a hullámvasúttal - mert fölszabadul a feszültségünk – de sikoltva zuhanunk lefelé; viszont ki ülne fel egy vízszintes hullámvasútra?”

Descartes „cogito ergo sum” –ja kifecskézve, „humorosan” így hangzanék: „humoromnál vagyok, tehát vagyok”.

Így hát Isten óvjon meg minket a humortalanságtól!